

UN DICȚIONAR DE NEOLOGISME DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Livius Petru

Bercea

Cuvinte-cheie : etnobotanică, germană, lexicografie, sinonim, termen

Într-o caracterizare făcută lexicografiei din cele trei țări române la mijlocul veacului al XIX-lea, cunoscutul istoric al lexicografiei, Mircea Seche, preciza: „În primul sfert al veacului trecut [n. n. – al XIX-lea], preocupările lexicografice au fost concentrate [...] în Transilvania. Curând după apariția **Lexiconului budan**, dar mai ales către jumătatea secolului, se constată o nouă repartiție geografică a preocupărilor lexicografice: Muntenia începe să concureze în mod evident și chiar să depășească, în acest domeniu, Transilvania. Se mai observă și faptul că Transilvania și Muntenia tind să se specializeze, fiecare în anumite tipuri de dicționare, specializare determinată, în primul rând, de nevoile și de influențele locale specifice. Astfel, în domeniul lexicografiei bilingve – și acum cea mai bogată în realizări – Transilvaniei îi aparțin mai toate dicționarele germano-române (și româno-germane), iar Munteniei mai toate cele francezo-române (și româno-franceze). Influența latinistă, răspândită din Transilvania în Muntenia și foarte activă pe la jumătatea secolului al XIX-lea în această din urmă provincie, explică de ce majoritatea dicționarelor latino-române care apar acum aparțin de asemenea Munteniei. În sfârșit, dicționarele de neologisme, surprinzător de numeroase și de consultate în aceste decenii, apar numai în Țările române și în primul rând în Muntenia, unde influența occidentală, directă și indirectă, s-a exercitat mai puternic”(S I L R, p. 34).

Am extins, intenționat, citatul din **Schiță de istorie a lexicologiei române (vol. I)**, pentru a putea cuprinde ambele afirmații care ne interesează:

1) dicționarele bilingve cu una dintre limbi germana aparțin aproape numai Transilvaniei;

2) dicționarele de neologisme apar numai în țările române (*id est* Muntenia și Moldova) și „în primul rând în Muntenia”.

În această perioadă se constată, după cum afirmă, în altă parte, autorul citat de noi, „o dezvoltare excepțională, sub raport statistic, a lexicografiei de neologisme” (S I L R, p. 85), deși, la mai puțin de o pagină se constată că „dacă exceptăm numeroasele glosare de împrumuturi noi anexate diverselor traduceri (și chiar operelor originale) nu înregistrăm, până către jumătatea veacului trecut [n. n. – secolul al XIX-lea], decât o singură încercare de redactare a unui dicționar de neologisme, ca lucrare de sine stătătoare: este vorba de **Lexiconul pentru cărturari** al lui I. Budai Deleanu, operă neterminată și rămasă în manuscris. Începutul lexicografiei tipărite de neologisme este făcut, la noi, de **Vocabularu romanu**, publicat la București, în 1848, de filologul și pictorul muntean I. D. Negulici” (S

De ce am reprodus aceste afirmații, aparent disparate ? Pentru că din perspectiva care ne interesează, ele au, totuși, legătură.

Suntem în posesia unui exemplar dintr-un dicționar nesemnălizat până acum în vreo lucrare de istorie a lexicografiei române. Data apariției sale este anul 1848, exact anul în care Mircea Seche situează începuturile lexicografiei tipărite de neologisme (v., mai sus). Pe coperta 1, titlul este în limbile germană (cu caractere gotice, la fel ca și scrierea unităților lexicale și a explicațiilor în cuprinsul dicționarului) și română, cele două texte fiind identice ca semnificație, cel românesc – o traducere din germană a titlului. Textul românesc aflat pe coperta 1: „**CARTE DE CUVINTE STRĂINE**, cu semnificarea și explicarea lor în limba Germană și Română. Cu o Spețificare de unele plânțe veninoase ce cresc în Ardealu, de Kiriku Krekana, Învățătoriu la c. r. școală de regimentu în Orlatu”. Două pagini mai departe, titlul e ușor modificat, prin completarea textului de pe copertă și e numai în limba română, scris în alfabetul de tranziție, funcțional la acea dată: „**CARTE DE CUVINTE STRĂINE** ori adunare de mai multe **CUVINTE STRĂINE** ce vinu adese în limba și literatura Germană cu Semnificarea și explicarea lor în limba Germană și Română. Manualu foarte de lipsă și trebuinciosu pentru oameni în Diregătorie, Neguțători, cetitori de novele, Profesori și Studenți de clase mai înalte. Cu o spețificare de unele plânțe veninoase ce cresc în Ardealu, de **KIRIKU KREKANA**, Învățătoriu la c. r. școală de regimentu în Orlatu. Sibiuu, în privil.(egiata) Tipografie alui Georgiu de Clozius. 1848”. Cele două texte reproduse mai sus pot fi văzute în paginile scanate care însoțesc acest articol. Pe coperta 4, textul în limba germană: „Hermannstadt, Gebrudt bei Georg v. Closius. 1848”. Tot pe coperta 4, o semnătură cu cerneală maro – probabil numele propriu **Balint**. Supoziția ne este întărită de prezența, pe prima pagină de după copertă, a însemnării, cu caractere caligrafice, în exclusivitate de origine latină, cu creion: „Cumperata la anul 1865 de Învătiatoriu Iuonu Balint din [nume topic, scris cu majusculă, indescifrabil, probabil: Crocsma ? sau Criciova ?]”.

Datele sumare, pe care le avem, deocamdată, despre activitatea autorului: în 1834, Kiriku Krekana (Chiriac Crăcană) era profesor la Școala Militărească de la Vișta de Jos, după cum informează el însuși pe coperta unei traduceri apărute la Sibiu: **Extract din Testamentul cel vechiu, pre scurt și pre înțăles, despre nemție în românie prefăcut de patriota Kiriku Krecana**, carte care cunoaște, în 1852, ediția a doua, tot în alfabet de tranziție.

Din autoprezentarea de pe copertă și de pe una din paginile dicționarului reținem că, la data apariției acestuia, Chiriac Crăcană era profesor („învățătoriu”) la Școala militară de la Orlat (lângă Sibiu) și că, potrivit celor afirmate în prefețele cărților care îl au ca autor sau traducător, scrierile sale sunt generate de o atitudine etică, de factură patriotică, dar și dintr-o necesitate practică a timpului.

Paginile (nenumerate) ale *Prefetei* conțin texte paralele (în germană și română) în care se justifică motivele unui dicționar conceput astfel. Dintre operele lexicografice existente în

epocă (puține, fără îndoială), „cele voluminoase (groase) sunt foarte incomode; altele se perdu în explicările (tâlcuirile) cele lungi și în compunerile (alcătuirile) cele științifice; și cele ce se află se capătă numai cu prețuri mari. Deci scopul cel de căpetenie al autorului a fost să se vindece neajunsurile acestea”. Chiriac Crăcană se referă, evident, la dicționarele explicative germane care circulau în Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, și nu la cele românești. Autorul face, mai departe,

2

„reclamă” dicționarului său: „La crescânda poftă de a ceti și a se folosi de învățătură, speremu (= sperăm, n. n.) că această carte va afla părtinire și plăcere la toate clasele de oameni, cu atâta mai vârtosu, că Autorul s-a îngrijitu mai întâiu ca, pentru mai acurata înțelegere a celor ce cunosc limba Română, să fie alăturată explicarea acestor cuvinte străine și în limba Română; apoi, ca în privința comodității, a acurateții, a tiparului plăcutu și a prețului în proporțiune foarte eftinu, să nu mai rămână nimica de doritu”.

Dicționarul cuprinde, în cele 144 de pagini aparținând exclusiv domeniului lexical (explicații propriu-zise ale sensurilor, traducerea în limba română, sinonimele), un număr de aproximativ 3.000 de termeni neologici din limba germană (la o densitate medie de 22 de cuvinte pe pagină), fiind deci o lucrare lexicografică destul de modestă. Atrage atenția însă prin concepție și prin faptul că este dedicat în exclusivitate neologismelor. Cele mai multe cuvinte sunt de proveniență latinească și romanică. Fiecare unitate lexicală (cuvânt) este urmată de explicarea sensului sau a sensurilor în limba germană; se continuă, dacă e posibil, cu câteva sinonime, tot în germană; imediat este dată explicarea sensului în limba română și, uneori, unul sau mai multe sinonime românești, populare sau tot neologice, pentru o mai clară înțelegere a sensului (sensurilor).

Iată câteva exemple, în care voi lăsa să urmeze doar neologismul german și explicația sa românească (traducerea), însoțită de (atunci când e posibil) sinonimul românesc corespunzător:

Abbé – „preot, abate”

Ablativ – „a șasea cădere în declinăciunile numelor (în gramatică)”

Absent – „a nu fi de față; absent”

Menagerie - „curte de feară (gădini), grădină cu feară (mai cu seamă gadini dintralte țeri)

Student – „studentu, tânăru ce învață învățături înalte”.

Uneori (foarte rar), autorul indică într-o paranteză plasată imediat după neologismul german domeniul căruia îi aparține termenul, însă doar atunci când prin absența acestei indicații ar fi îngreunată înțelegerea sensului:

Furien (mithol.) – „niște zeițe ale iadului în forma șerpilor”.

Alte domenii: gramm., geom., jurid., milit.

În parantezele de lângă neologism se indică, rareori, pronunțarea cuvântului, atunci când acesta provine din franceză și se pronunță ca etimonul, dar scrierea reproduce grafiera franceză a cuvântului: **Convoi (convoa)**, **Excuse (escüs)**, **Plaisir (plesir)** etc.

În afara termenilor neologici propriu-ziși, în dicționar există câteva zeci de expresii latinești, cu statut neologic, care au precizate sensurile în limbile germană și română. Prezența lor este cerută de finalitatea dicționarului, care se adresa unor categorii profesionale

foarte diversificate. Expresiile aparțin, cel mai adesea, domeniilor juridic și administrativ:

Ab hinc – „de atunci încolo”

Da capo – „din capu, din începutu”

Idem – „tot acela”

Quid – „ce”

Sub rosa – „în taină, între noi”

Spre deosebire de neologismele propriu-zise, scrise în alfabet gotic, aceste cuvinte și expresii sunt grafiate în exclusivitate cu caractere latinești.

3

Pentru cuvintele cu mai multe sensuri, autorul indică, prin numerotare, accepțiile pe care le poate avea neologismul:

Cours – 1) „cursul” ; 2) „prețul banilor” ; 3) „drumu de poștă”.

Ministerium – 1) „ministeriu, oblăduire, stăpânire, sfatul” ; 2) „preoțime, toți predicatorii unui locu”.

Se impun câteva considerații asupra traducerii sensurilor în limba română. Transpunerea se face în primul rând prin sintagme explicative, acolo unde limba română nu avea un singur cuvânt (popular, termen literar sau neologism) pentru a „acoperi” semnificația neologismului:

Disponibel – „a fi în putere de a face ce vrea cu ceva”

Revers – 1) „carte de legătuiță” ; 2) „fața dincolo a unui banu”.

În unele situații, sintagma explicativă este însoțită de unul sau mai multe sinonime, fie populare, fie neologice:

Drama – „vorbire de teatru, dramă, unu feliu de istorie poetică”

Intim – „din lăuntru, credincios, intim”

Prinzip - principiul, isvorul, temeiul de unde se trage ceva”.

De cele mai multe ori, sensul neologismului se traduce printr-un cuvânt sau printr-o serie sinonimică marcată de aproximație:

Imagination – „imaginare, închipuire”

Product – „productu, roadă, prăsiere, creștere, plantă”

Retour – „înapoi, îndărăt”.

Unele neologisme apar doar cu definiția în germană, fără corespondent românesc: **Contraction, indifferent, Lyra, pressant.**

Între paginile 145 și 152 se află informații despre nouă plante, grupate pe coloane paralele (text german și, în dreapta paginii – traducerea românească), sub titlul: „ARĂTARE de unele plânti veninoase ce cresc în țeara noastră” (pe copertă: „în Ardeal”). Sub denumirea populară germană apare și denumirea științifică, latinească (ex.: Mătrăgună sau Iarba codrului are, înainte de textul german, corespondentul științific **bella dona**, sau **cucuta – conium maculatum**). Informații sumare sunt date despre bureții și ciupercile comestibile (doar locurile unde cresc: pădure, câmpie, munte).

O întrebare firească: unde încadrăm dicționarul ? Pentru că nici Mircea Seche și nici alți autori nu analizează asemenea produse hibride lexicografice, credem că sumarul op pe care l-am descris mai sus aparține, în egală măsură:

a) lexicografiei bilingve (dicționar german- român)

- b) dicționarelor germane de neologisme
- c) lexicografiei române de neologisme.

Fără îndoială, faptul că micul lexicon n-a mai fost semnalat în vreo lucrare dedicată istoriei lexicografiei române îndreptățește descrierea lui. Însemnarea cu creionul de pe pagina imediat următoare copertei poate sta mărturie despre circulația cărților în Banat în secolul al XIX-lea.

Referințe

S I L R = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române, I*, București, Editura Științifică, 1966.

UN DICTIONNAIRE DE NÉOLOGISMES DE XIX-ÈME SIÈCLE

(*Résumé*)

Mots clés : ethnobotanique, allemande (langue), lexicographie, synonyme, mot

L' auteur présente un nouveau dictionnaire (CARTE DE CUVINTE STRĂINE – LIVRE DE MOTS ETRANGERS), inconnu par les linguistes qui ont écrit l'histoire de la lexicographie roumaine.